

En recension av *Den gröna vändningen* av David Larsson Heidenblad

Simon Haikola

Linköpings universitet, Sverige

REDAKTIONENS INLEDNING

I *Högre utbildning* har vi de senaste åren samlat flera artiklar i ett tema om lärande för hållbar utveckling. Vad som skulle krävas för en hållbar utveckling är en av samtidens mest angelägna politiska och pedagogiska utmaningar. Det råder idag ingen brist på vetenskaplig kunskap om hur miljöproblem och klimatförändringar kommer att påverka vår livsmiljö, vilket bland annat IPCCs regelbundna rapporter visar. Frågorna har blivit mer akuta då förändringarna går snabbare än vad som tidigare förutsågs. Samtidigt präglas de politiska åtgärderna i syfte att motverka en destruktiv utveckling av en fortsatt kraftlöshet. Denna paradox mellan politisk kraftlöshet och vetenskapligt grundad medvetenhet om risker är ingenting nytt, vilket visas i den bok av David Larsson Heidenblad som vi har bett en historiker av facket att recensera.

Vi valde också boken för att den är ett exempel på en ny inriktning på historisk forskning som bedrivs vid Centrum för kunskapshistoria vid Lunds universitet. Kunskapshistoria undersöker hur kunskaper cirkulerar i samhället, hur det kommer sig att det under vissa omständigheter uppkommer ett särskilt intresse för en viss sorts kunskaper, som sedan kommer att kunna ta upp ett stort utrymme i medier och debatter. Vi bedömer att kunskapshistoria har särskild relevans när det gäller pedagogiska frågor i högre utbildning. Det handlar både om vad som blir synligt och det som inte får något utrymme. När det gäller miljöfrågorna är de också dubbelt relevanta i detta perspektiv. Först som en aktuell problematik när det gäller hur högre utbildning kan medverka till lärande för hållbar utveckling. Sedan i det kunskapshistoriska perspektivet, där man kan fråga sig vart dessa för mänskligheten så avgörande insikter, som så intensivt cirkulerade i samhället under 1970-talet, egentligen tog vägen under de påföljande decennierna. Idag går det inte att blunda längre.

RECENSION

David Larsson Heidenblad, docent i historia vid Centrum för kunskapshistoria vid Lunds universitet, är författaren till *Den gröna vändningen: En ny kunskapshistoria om miljöfrågornas genombrott under efterkrigstiden* (Nordic Academic Press, 2021). Boken är en kunskapshistorisk studie av miljöfrågans genombrott i Sverige under sent 1960-tal. I fokus för undersökningen står ett antal aktörer, vilkas aktiva arbete med att sprida kunskap om miljöns hotade tillstånd enligt författaren bör ses som avgörande för att miljöfrågan slog igenom på bred front i Sverige vid denna tid. Framförallt lyfter han fram naturvetaren Hans Palmstierna, journalisten Barbro Soller och historikern Birgitta Odén, men många andra viktiga personer skymtar också förbi i undersökningen.

*Författarkontakt: Simon Haikola, e-post: simon.haikola@liu.se

Artiklar och reflektioner är kollegialt granskade. Övriga bidragstyper granskas av redaktionen. Se <https://hogreutbildning.se> ISSN 2000-7558

©2022 Simon Haikola. This is an Open Access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution 4.0 International License (<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>), allowing third parties to share their work (copy, distribute, transmit) and to adapt it, under the condition that the authors are given credit, that the work is not used for commercial purposes, and that in the event of reuse or distribution, the terms of this license are made clear.

Citation: Haikola, S. (2022). «En recension av *Den gröna vändningen* av David Larsson Heidenblad», *Högre utbildning*, 12(1), 47–51. <https://doi.org/10.23865/hu.v12.3870>

Boken inleds och avslutas med en positionering i förhållande till gängse skrivning av svensk miljöhistoria. Larsson Heidenblad klargör att hans kunskapshistoriska perspektiv inte innebär ett radikalt brott mot denna tidigare litteratur, utan snarare att tidigare endast perifert utforskade frågor hamnar i centrum. Framförallt handlar det om att konkretisera kunskapens vägar genom samhället, och bland annat genom en sorts receptionshistoria av vissa nyckeltexter kartlägga kunskapens "cirkulation" i olika kontexter. Avgörande i tillvägagångssättet är att sociala nätverk och aktörers praktiska arbete med att sprida kunskap belyses och tillmäts stor betydelse, liksom kunskapens omformulering i tid och rum. Samtidigt erbjuder den tidigare forskningen en kontext som Larsson Heidenblad kontinuerligt stödjer sig mot för att förena vad han kallar ett "samhälleligt vidvinkelperspektiv" med det aktörsnära. Genom att i delvis utforskat arkivmaterial följa några viktiga aktörer under en tidsmässigt väl avgränsad period kan Larsson Heidenblad belysa miljöfrågans breda genombrott i Sverige under sent 1960-tal, och sedan hur den politiseras under 1970-talets första år.

Med begreppet "kunskapscirkulation" vill Larsson Heidenblad konkretisera hur kunskap sprids mellan aktörer i samhället. Det aktörsnära perspektivet motiveras av författaren som en sorts medelväg mellan å ena sidan abstrakta, diskursteoretiska analyser och å andra sidan tematiskt snäva miljöhistoriska studier. Likväl går det inte att bortse från att det moderna miljöuppvaknandet i Sverige vid det här laget är relativt välstuderat, och att det är svårt att rubba de stora dragen i den etablerade historieskrivningen. I åtminstone detta sammanhang framstår därför fokuseringen av kunskapens cirkulation som en kompletterande närstudie i relativt välbekant terräng, snarare än brytning av utforskad mark. Men för en läsare som inte är bekant med denna forskning kan denna bok fungera som en kvalificerad och läsvärd introduktion.

Paradigmatiskt för hur det kunskapshistoriska perspektivet bidrar i detta avseende är i behandlingen av vetenskapens roll i miljöfrågans genombrott; *paradigmatiskt* därför att detta får anses vara bokens bärande tema. Det är förvisso välbelagt att vetenskaplig vederhäftighet var avgörande för att kunskapsutsagor skulle vinna gehör i det teknokratiska, expertis-dominerade samhälle som Sverige tog formen av efter andra världskriget. Ändå innebär Larsson Heidenblads ingående studie av aktörernas aktiva arbete med att konstruera en vetenskaplig diskurs runt miljöfrågan, liksom av vilka utsagor som rymdes inom den diskurs som vann populärt gehör och vilka som utdefinierades såsom ovetenskapliga, att vetenskapens betydelse för miljöfrågan i Sverige belyses på ett nytt sätt.

Larsson Heidenblad framhåller miljöfrågans genombrott som baserad på en utbredd acceptans av vetenskapens problemformuleringsprivilegium. Faktum är att berättelsen om kunskapsgenombrottet 1967 går att läsa som något av en triumf för det kunskapsrationalistiska perspektivet. Som tidigare bland andra Duit och Lundqvist (1971) gjort understryker Larsson Heidenblad den starka tilltro som mot slutet av 1960-talet fanns till möjligheten att med rationell planering och vetenskaplig expertis hantera de nyligen upptäckta miljöproblemen. Även om de miljövarningar som sprids vid genombrottet ofta kläs i apokalyptiska termer präglas mottagandet av respekt för de forskare som framför dem. Detta, framhåller Larsson Heidenblad, gäller även för de miljöörelser som i början av 1970-talet börjar uttrycka skarp kritik av etablissemangen och det just inrättade Naturvårdsverket. Här framträder en av många intressanta historiska kontinuiteter som sträcker sig ända fram till vår tid. Även i de mer politiserade delarna av dagens miljöörelser behandlas i regel naturvetenskapen som en oantastlig kunskapssfär, och ifrågasättande är huvudsakligen reserverat de grupper som överhuvudtaget förhåller sig skeptiska till varningar om att miljön är hotad.

I detta sammanhang kan det också vara värt att notera att från dagens kunskapshorisont framträder flera av de ödesfrågor som då dominerade debatten och kring vilka det rådde såväl vetenskaplig som politisk konsensus som överdrivna. I dagens miljöpolitiska diskurs betraktas utsagor om överbefolkning som uttryck för en reaktionär världsåskådning, och kärnkraftsfrågan har i Sverige, liksom för övrigt frågan om storskalig vattenkraft, blivit närmast helt avpolitiserad (även om detta kan vara på väg att förändras igen). Som författaren påpekar är det inte heller sinande naturresurser som idag framträder som det största hotet, även om naturvetenskapen på denna punkt får betraktas som mer splittrad. Trots dessa avgörande revideringar av den allmänna hotbilden har inte den naturvetenskapliga expertisens status hotats. Officiell samsyn kring de riskanalyser som naturvetenskapen formulerar är regel snarare än undantag, åtminstone om vi tillåter oss att begränsa perspektivet till Sverige.

Den fråga som boken mer än någon aktualiserar, och som Larsson Heidenblad ägnar de avslutande sidorna åt att reflektera kring, är kanske således varför miljöpolitiken länge präglats av en sådan politisk kraftlöshet, den påtagliga samsynen kring naturvetenskapens varningar till trots. Det bör visserligen invändas direkt att vissa erkännanden av klimathotet från viktiga aktörer i Sverige haft karaktären av läpparnas bekännelse och att skillnaden mellan sådana och uttalad klimatskepticism är liten. Det ska också direkt sägas, vilket också Larsson Heidenblad klargör, att den svenska miljöpolitiska historien inte är renons på viktiga framgångar. Miljögifter som på 1960-talet låg till grund för några av de skarpaste varningarna har reglerats och fasats ut, och Sveriges system för el och värme är idag närmast fossilfria. Ändå tjänar sådana framgångsb berättelser lika mycket till att visa begränsningarna i miljöpolitikens förmåga att på djupet påverka samhället. Samtliga exempel handlar nämligen om väl avgränsade miljöproblem vilkas hantering inte kan anses beröra samhällets funktion i stort, eller hota mer än något enstaka särintresse. Viktigt att framhålla gällande omställningen av el- och värmesystemen är såklart också att det fanns starka energipolitiska motiv för denna som gick bortom värnandet om miljön. När det kommer till mer komplexa problem där lösningen kräver grundläggande samhällsförändringar, såsom transportsystemet, har den svenska politiken visat sig handfallen. Detta trots, som sagt, en utbredd parlamentarisk enighet kring frågans allvar och karaktär, liksom en väletablerad bild av Sverige som föregångsland på det miljöpolitiska området.

Även om *Den gröna vändningen* avslutas precis vid inledningen av miljöfrågans politisering på 1970-talet erbjuder den god grund för fortsatta resonemang kring varför miljöpolitiken präglas av denna dubbelhet; å ena sidan bred samsyn kring den allmänna hotbilden och förmåga att effektivt hantera väl avgränsade, huvudsakligen lokala miljöproblem; å andra sidan politisk kraftlöshet i förhållande till mer komplexa miljöproblem som antas utmana samhällsordningen i grunden. Trots att kunskapshorisonten alltså har förändrats i avgörande drag är det nämligen påfallande hur många aspekter av dåtidens idéer om miljöproblematiken som fortfarande präglar diskursen. Bilden som framträder är av stark kontinuitet i sättet att skildra människans förhållande till miljön, och i inställningen till hur detta förhållande kan och bör korrigeras.

En viktig sådan kontinuitet är den tidiga etableringen av ett civilisationskritiskt spår inom miljörörelsen. Uppfattningen att den industriella moderniteten ofelbart leder till ekologisk katastrof företräds i boken framförallt av Gösta Ehrensvärd, och den löper som en röd tråd genom den svenska miljöhistorien fram till våra dagar. Ofta har detta spår tagit sig uttryck i visioner om radikal samhällsomvälvning med låg tillväxt och energiförbrukning. I en annan nyligen publicerad historieskrivning om Birgitta Hambræus och Birgitta Dahl har Hultman, Kall och Anshelm (2021) redogjort för hur sådana idéer under 1980-talet vann insteg inom det socialdemokratiska partiet för att sedan, i samband med 1990-talskrisen, stöta på motstånd i form av LO

och SAF och marginaliseras till förmån för politiska visioner om grön tillväxt. Det civilisationskritiska spåret bör förstås i kontexten av att det tidigt, vilket påpekas av Larsson Heidenblad och tidigare också fastslagits av Mårald (2007) och Lundgren (1989), etablerats en uppfattning att det råder ett motsatsförhållande mellan industriell tillväxt och miljöskydd.

Som Anshelm (1995) tidigare visat var en förutsättning för miljöfrågans breda upptagande inom Socialdemokraterna att den kunde förenas med partiets välfärdspolitiska projekt. En nyckel till Hans Palmstiernas populära genomslag, som framhålls av Larsson Heidenblad, är dennes kopplingar till den socialdemokratiska makten och inte minst just att han företrädde en miljöpolitisk hållning som, åtminstone inledningsvis, anses väl förenlig med socialdemokratisk politik. Det är när kraven på miljöpolitisk handling anses hota industriella intressen som Socialdemokraterna och viktiga delar av miljörörelsen glider isär.

Grundkonflikten i miljöfrågans skapelseberättelse mellan framstegsoptimism och radikal tillväxtkritik skulle kunna motivera en historieskrivning där industrins och den politiska maktens ovilja att omfamna samhällsomvälvande idéer leder till en urvattnad miljöpolitik. Det finns också anledning att tro att den falang av miljörörelsen som villkorat alla framtidsvisioner med ekonomisk nedväxt drivit en politiskt hopplös linje. Det vore emellertid ohistoriskt att framställa frågan som ett slag mellan två så grovhuggna positionsbestämmelser. Larsson Heidenblad är tydlig med att nyckelpersoner i miljöfrågans genombrott, inte minst Hans Palmstierna, uttrycker motstridiga positioner i förhållande till denna konflikt – ibland företrädande en framstegsoptimistisk linje, ibland en som tenderar mer åt det civilisationskritiska. Författaren lyfter också fram Olof Palmes uttalanden inför Stockholmskonferensen 1972, vilka utgår från att det är möjligt att förena progressiv miljöpolitik med industriell utveckling.

Ett historiskt perspektiv på uttalanden som Palmes, såsom Larsson Heidenblad efterlyser, manar till försiktighet med att avfärda dem som endast tomma ord. Det ligger annars nära till hands idag, när vi vet att utfästelser om hållbar tillväxt oftast varit närmast kodord för business as usual. Det samhälle som skildras är nämligen, alla kontinuiteter till trots, i vissa avseenden också radikalt annorlunda än dagens. Inte minst gäller det socialdemokratiens koppling till folkrörelser såsom ABE, möjligheten till populärt genomslag för kunskapsutsagor genom bildningskampanjer, såsom Folksams "Front mot miljöförstörelsen" 1968, och inte minst enskilda dagstidningars, såsom Dagens Nyheter, stora betydelse för spridning av idéer. Det var alltså ett samhälle där miljöpolitiska visioner på ett helt annat sätt än idag kunde förankras i ett bredare populärt medvetande. Framförallt, vilket också författaren framhåller, så var det ett samhälle där många människor hade anledning att hysa tilltro till det socialdemokratiska maktpartiets förmåga att genomdriva verkligt samhällsförbättrande program.

Historien därefter bör inte läsas som ett på förhand givet förlopp av radikala krafter avtrubning i strid med övermäktiga, etablerade samhällsintressen. Ett kunskapshistoriskt perspektiv, som boken förmedlar, manar istället till en förståelse av miljöpolitikens utveckling under senare decennier som ett resultat av högst situationsbundna processer, där specifika aktörsgrupper genom konkreta cirkulationsprocesser vunnit gehör för sina idéer. I Larsson Heidenblads bok skildras med ett annorlunda angreppssätt hur de grundläggande konfliktlinjerna dras upp, och framtida studier i samma anda skulle gärna få undersöka hur de löper genom 1990-talets krisår vidare in i 2000-talet och till våra dagars politiska omvälvningar. Inte minst skulle jag vilja läsa sådana studier av nyliberal idécirkulation under 1990- och 2000-talen, vilket kan antas förklara en del av den resignation som präglade den politiska vänstern under denna tid (se Meijling, 2020). Kunskapshistorisk forskning skulle också kunna bidra med viktiga insikter om hur delar

av industrin och näringslivet aktivt mobiliserat kunskap i opposition till miljörelsens krav på reglering (se Näsman, 2021).

STUDIER SOM NÄMNS

Anshelm, J. (1995). Socialdemokraterna och miljöfrågan: En studie av framstegstankens paradoxer. Symposium.

Hultman, M., Kall, A. S., Anshelm, J. (2021). Att ställa frågan: Att våga omställning. Arkiv.

Lundgren, L. J. (1989). *Miljöpolitik på längden och tvären: Några synpunkter på svensk miljöpolitik under 1900-talet*. Naturvårdsverket.

Lundqvist, L. (1971). *Miljöförvaltning och politisk struktur*. Prisma.

Meijling, J. (2020). Marknadisering: En idé och dess former inom sjukvård och järnväg 1970–2000. KTH.

Mårald, E. (2007). *Svenska miljöbrott och miljöskandaler, 1960–2000*. Gidlund.

Näsman, M. (2021). *The political economy of emission standards: Politics, business and the making of vehicle emission regulations in Sweden and Europe, 1960–1980s*. Umeå universitet.